

ΣΑΒΒΑ ΑΓΓΟΥΡΙΔΗ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

Μετά το 1988 τα Βαλκανικά κράτη αντιμετωπίζουν όξυνση των μειονοτικών προβλημάτων για τους γνωστούς σε όλους μας εθνικούς, θρησκευτικούς και πολιτιστικούς λόγους.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία διαδραμάτισε το ρόλο πνευματικής μητέρας των κατά συντριπτική πλειοψηφία Ορθοδόξων Βαλκανικών χωρών — γι' αυτό και δεν μπορεί να θεωρηθεί ανεύθνη για τις υπάρχουσες σήμερα δυσκολίες, μπορεί όμως αποτελεσματικά να συμβάλλει σοβαρά, στο ιδεολογικό, ηθικό και ανθρωπιστικό πεδίο στην προσπάθεια που γίνεται σήμερα προς την κατεύθυνση κοινωνικής αφομοίωσης των μειονοτήτων μέσα στα υπάρχοντα εθνικά σύνορα των Βαλκανικών κρατών. Στην εισήγηση αυτή διατυπώνονται κάποιες σκέψεις ενός ιδιώτη Έλληνα πολίτη για το τι πρέπει να κάνει η Ελληνική Ορθοδοξία κατά πρώτο και κύριο λόγο, αλλά και η Ορθοδοξία στο σύνολό της, ιδιαίτερα στη Βαλκανική, μάλιστα όπως είναι ευκταίο, σε μια προγραμματισμένη και συντονισμένη δραστηριότητα. Πιστεύω ότι τα μαθήματα του παρελθόντος αλλά και η ίδια η υφή της Ορθοδοξίας δεν θα επιτρέψουν την συμπαράταξη των Εκκλησιών μας προς στείρες αντιδραστικές-εθνικιστικές απόψεις και δεν θα επαναληφθεί η κατ' οικονομία υποστήριξη δικαιωμάτων υπεροχής της πλειοψηφίας. Οι Εκκλησίες μας καλούνται σήμερα πάνω σε δικές τους βάσεις — θεολογικές, ηθικές και ανθρωπιστικές — να επιδιώξουν λύσεις ισονομίας και δικαιοσύνης προς όλους τους πολίτες, στα πράγματα και όχι μόνο στη θεωρία, με πολύπλευρο διαθρησκευτικό και διομολογιακό διάλογο με ad hoc θέμα τις μειονότητες. Η συμμετοχή της Εκκλησίας στη νέα προσπάθεια που γίνεται είναι αναγκαία προκειμένου να διασκεδαστούν παλαιότερες εντυπώσεις.

Χώρες της Βαλκανικής όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία αντιμετωπίζουν εκτός άλλων βασικά προβλήματα στις σχέσεις Ορθοδοξίας-Ισλάμ. Οι σοβαρότερες μειονοτικές διενέξεις στα Βαλκάνια παρουσιάζουν εθνικό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Ειδικά εδώ μας ενδιαφέρουν οι μουσουλμανικές και οι Ορθόδοξες μειονότητες στα Βαλκάνια, ιδιαίτερα μάλιστα ο ρόλος της Ορθοδοξίας, μέσα στα πλαίσια της ΔΑΣΕ, της Διάσκεψης για την Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Συνεργασία, η οποία διακηρύττει την αναγνώριση της ταυτότητας των μειονοτήτων και την κοινωνικοποίησή τους εντός του σημερινού κρατικού πλαισίου.

Κι εδώ, ακριβώς, από την Ορθοδοξία απαιτείται ριζική αλλαγή νοοτροπίας στη θεώρηση του Ισλάμ. Από μια αμυντική και πολεμική νοοτροπία και αντίληψη έναντι του Ισλάμ που έθρεψαν οι Μεσαιωνικοί χρόνοι και η Τουρκοκρατία πρέπει να μεταβούμε σε μια περίοδο αλληλοκατανόησης και συνεργασίας. Η εικόνα περί του Ισλάμ που έχουμε κληρονομήσει δεν είναι μόνο επιστημονικά απαράδεκτη σήμερα, αλλά είναι και ασύμφορη για τους Ορθόδοξους Βαλκανικούς λαούς. Το τραγικό είναι ότι η παραποίηση της εικόνας έγινε και από τη χριστιανική κι από την ισλαμική πλευρά, και από τους νικητές και από τους ηττημένους κάθε φορά, σύμφωνα με τη λειτουργία συνήθως ιστορικών κανόνων. Στις περιπτώσεις αυτές μάλιστα η κίνηση προχωράει από την παραποιημένη εικόνα στη δαιμονοποίηση του θρησκευτικού και εθνικού αντιπάλου. Αυτό έγινε κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα σε Ανατολή και Δύση ως προς το Ισλάμ ως θρησκεία και ως πολιτισμό. Το ίδιο συνεχίστηκε, ιδιαίτερα στη λόγια παράδοση κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, οπότεν στο λαϊκό επίπεδο, εξαιτίας της συμβίωσης των χριστιανικών και των ισλαμικών πληθυσμών η εικόνα κάπως βελτιώθηκε, ιδίως από την πλευρά του Ισλάμ. Σήμερα, ευτυχώς, δεν λείπει ούτε ο ιστορικοθρησκευτικός ούτε ο θεολογικός εξοπλισμός για τη σωστή εκτίμηση του Ισλάμ χωρίς παράλληλη υποτίμηση στις χριστιανικές θρησκείες. Απλώς, οι Ορθόδοξοι δεν είναι τόσο ενήμεροι ως προς την εργασία που έχει γίνει επί του προκειμένου από Προτεστάντες και Καθολικούς εξαιτίας της ιεραποστολικής επί αιώνες εμπειρίας των Εκκλησιών αυτών στην Ασία και την Αφρική.

Παρόμοια προβλήματα αντιμετωπίζονται κι από την άλλη ισλαμική πλευρά. Πριν από λίγες εβδομάδες έγινε στη Θεσσαλονίκη

Συνεδρίαση Αρμόδιας Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και Ελλήνων θεολόγων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στη διαδικασία ενός διαλόγου, που θέμα έχει τη συγγραφή πιο αντικειμενικών σχολικών βιβλίων στην Ελλάδα και την Τουρκία. Χωρίς να μεταβάλλει η Ορθοδοξία τις εικόνες του παρελθόντος, δεν καταλαβαίνει κανείς πώς θα μπορέσει σήμερα να παίξει θετικό ρόλο στη μόνη δυνατή λύση του προβλήματος των μειονοτήτων, που είναι η ομαλή συμβίωση των Βαλκανικών λαών μέσα στα υπάρχοντα σύνορα. Επιστημονικά, λοιπόν, αλλά και θεολογικά απαιτείται η από μέρους της Ορθοδοξίας επανεκτίμηση του Ισλάμ.

Θεολογικά όμως — ερωτάται — ποια έννοια μπορεί να έχει αυτή η επανεκτίμηση; Σίγουρα, ο Ισλαμισμός δεν μπορεί να θεωρείται πια ως μια επάρατη χριστιανική αίρεση, προάγγελος του Αντιχρίστου· είναι μια άλλη θρησκεία αξιοσέβαστη που τονίζει την έννοια της ενότητας του Θεού, της απόλυτης υπακοής στο θέλημά Του, θέλημα που εκφράζει το Κοράνιο και ο προφήτης του Θεού Μωάμεθ, μια θρησκεία με άλλου είδους δικό της Μεσσία, και χωρίς το μυστηριακό υπόβαθρο που διαμόρφωσε το Χριστιανισμό σε Εκκλησία.

Όσο όμως κι αν διαφέρουν τα χρησιμοποιούμενα στις δύο θρησκείες σύμβολα και μέσα, συναντώνται και οι δύο αρκετά στον επιδιωκόμενο τελικό σκοπό. Σε κάποια βασικά θέματα οι δύο θρησκείες προσεγγίζουν η μια την άλλη, έτσι ώστε και Ορθόδοξοι (όχι μόνο ετερόδοξοι) θεολόγοι να προτείνουν συγκεκριμένες περιοχές για το διάλογο μεταξύ Ορθοδοξίας και Ισλάμ. Κάποιες από τις περιοχές αυτές είναι οι εξής: εσχατολογική προοπτική της σωτηρίας, τι δηλαδή πιστεύουν οι δύο θρησκείες για τα έσχατα του ανθρώπου και για το νόημα της ιστορίας· κοινή κληρονομιά Χριστιανισμού και Ισλάμ από την Π. Διαθήκη και τον Ιουδαϊσμό. Έπειτα, η οικουμενικότητα της Διαθήκης μεταξύ Θεού και της ανθρωπότητας, το ότι δηλαδή οι υποχρεώσεις των ανθρώπων και οι υποσχέσεις του Θεού προς αυτούς αφορούν όλους τους λαούς της γης. Η διδασκαλία αυτή είναι κοινή στο Χριστιανισμό και στο Ισλάμ. Θετικές, επίσης, απόψεις στο διάλογο μπορεί να δώσει το θέμα του «Σπερματικού Λόγου» στη χριστιανική παράδοση και στο Κοράνιο, τι δηλαδή πιστεύουν οι δύο θρησκείες σχετικά με τους προάγγελους του ερχομού των στην ιστορία. Πλούσιο σε κοινά ενδιαφέροντα είναι το θέμα της εκατέρωθεν ασκητικής και μυστικής παράδοσης.

Ο θεολογικός διάλογος είναι απαραίτητος ως απόδειξη ειλικρινούς ενδιαφέροντος της Ορθοδοξίας για το θέμα των μειονοτήτων. Έτσι θα πείσει τον εαυτό της και την άλλη πλευρά πως έχει ένα γνήσιο ενδιαφέρον. Η πρόοδος των συζητήσεων στις περιπτώσεις αυτές οδηγεί όχι μόνο στη βαθύτερη γνωριμία του ενός για τον άλλο αλλά και σε μια νέα θεματική που αναπτύσσει τις σχέσεις παραπέρα. Ο θεολογικός διάλογος επί ανωτέρου επιπέδου ανοίγει το δρόμο για το σεβασμό του ενός προς τον άλλο, ακόμα κι όταν κανείς δεν μπορεί ή δυσκολεύεται να δεχθεί την άποψη του άλλου. Καταλαβαίνουν οι διαλεγόμενοι καλύτερα αλλήλους και αναβαθμίζεται η εκτίμηση των εκατέρωθεν απόψεων. Μαθαίνουν να σέβονται και να εκτιμούν οι μεν τους δε όχι μόνο όταν ξέρουν σε τι συμφωνούν αλλά και σε τι διαφωνούν.

Είπαμε όμως πριν ότι και από ηθική άποψη οι Ορθόδοξες Εκκλησίες έχουν οδούς προσέγγισης προς το Ισλάμ. Βέβαια, ο Χριστιανισμός δεν μπορεί να αποστεί από την απόλυτη απαίτηση του ιδανικού του καινούργιου κόσμου, της Βασιλείας του Θεού, που τελικά είναι «Ή όλα ή τίποτα». Τέτοια απόλυτα ηθικά ιδανικά βρίσκουμε σε παράλληλους χώρους του μοναστικού ισλαμικού κινήματος και η περιοχή αυτή, κατά τον Βυζαντινό Μεσαίωνα, έμεινε στην αφάνεια, πιθανότατα γιατί είναι αρκετά συγγενική, κάτι που την κάνει σήμερα ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη για μας. Μεταξύ Σεΐχηδων και Δερβίσηδων καλλιεργήθηκαν ηθικά ιδανικά μεγάλης πνευματικής εμβέλειας. Όσον αφορά την ισλαμική ηθική πρακτική ενός απλού κώδικα όπως οι πέντε κολώνες του Ισλάμ (υποταγή στον Αλλάχ, προσευχή, ελεημοσύνη, νηστεία, προσκύνημα στη Μέκκα προς ενίσχυση της Ummah, της καθολικότητας δηλαδή μεταξύ των πιστών) υπάρχουν, ας σημειωθεί, τέτοιες πτυχές της καθημερινής ηθικής και σε όλες τις χριστιανικές Ομολογίες, με τη μια μορφή ή την άλλη. Η συζήτηση επί των ηθικών θεμάτων μπορεί να αποδώσει πολλά οφέλη και στην Ορθοδοξία και στο Ισλάμ, γιατί και στις δύο πλευρές υπάρχουν αρκετά επιμέρους θέματα που χρειάζονται επαναπροσδιορισμό και παραπέρα ανάπτυξη εξαιτίας των ριζικών μεταβολών των κοινωνικών συνθηκών. Ο σκοπός τέτοιων συζητήσεων είναι πάντοτε να καταλάβουμε καλύτερα ο ένας τον άλλο και να ωφεληθούμε ο ένας από τον άλλο. Η γνησιότητα της επιδίωξης του σκοπού αυτού προσδιορίζει τελικά το βαθμό προσέγγισης.

Στο χώρο της στάσης των δύο θρησκειών έναντι των κοινωνικών προβλημάτων του παρόντος, Ορθοδοξία και Ισλάμ θα είχαν πολλά να συζητήσουν και αρκετά να ωφεληθούν, αφού εξαιτίας της σχέσης τους προς την πολιτική εξουσία, ανέπτυξαν αναπότρεπτα, και οι δύο με κάποια μονομέρεια, την ηθική του πιστού ως ατόμου, ενώ ανατέθηκε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στις κοσμικές κυβερνήσεις μας η άσκηση της κοινωνικής ηθικής, σαν να μην έχουν οι θρησκείες μας να πουν κάτι για τις κοινωνικές μορφές ζωής. Εδώ υπάρχει ένα ευρύτατο πεδίο ανταλλαγών, ιδεών και βιωμάτων, αρκεί να υπάρχει από τις δύο μεριές η βούληση και η ανεξαρτησία της γνώμης. Αντιλαμβάνεται ο καθένας πως χωρίς την αναβίωση του ενδιαφέροντος της Ορθοδοξίας για τα κοινά, και όχι μόνο για τα στενά εθνικά και ατομικά συμφέροντα του πιστού, δεν μπορεί να γίνει καν συζήτηση περί ανάμιξής της εποικοδομητικής στον χώρο των μειονοτικών προβλημάτων. Αυτή η αναβίωση της κοινωνικής ηθικής της Ορθοδοξίας έχει τα στηρίγματά της, ακόμα και για το μειονοτικό θέμα, στην Π. Διαθήκη, τη διδασκαλία του Ιησού και την πράξη της αρχικής Εκκλησίας, τους Μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας κτλ. αλλά και σε κάποιες μνήμες των Ορθόδοξων Εκκλησιών από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Όπως άλλοτε ο Ισραήλ από τους Προφήτες, καλούνται σήμερα οι Ορθόδοξοι να προσέξουν τη διαβίωση των κοινωνικών μειονοτήτων γύρω τους με τα ίδια λόγια: «Θυμήσου, πως ήσουν και εσύ κάποτε δούλος στην Αίγυπτο, και πως εγώ σε εγλίτωσα από τη δουλεία». Το ίδιο, οι Εκκλησίες μας εβίωσαν επί αιώνες την κατάσταση του περιθωρίου, και γι' αυτό ηθικά είναι δεσμευμένες για την έγνοια των περιθωριοποιημένων ομάδων, μετά την απελευθέρωση των Ορθόδοξων Βαλκανικών χωρών. Η άσκηση επίδρασης της Εκκλησίας επί του λαού στον ηθικό τομέα, κατά τη διαδικασία προσέγγισης των δύο θρησκειών, μπορεί να είναι σημαντική.

Η εποχή μας είναι θεολογικά δημιουργός ειδικού θεολογικού στοχασμού ως προς τη ζωή και τη σκέψη ιδιαίτερων κοινωνικών ομάδων. Έτσι έχουμε Θεολογία των Γυναικών, Θεολογία των Μαύρων, Θεολογία της Απελευθέρωσης κ.ο.κ. Η αφετηρία αυτού του είδους στοχασμού στηρίζεται στο ότι το βίωμα μιας μειονότητας ή μιας περιθωριακής τάξης μετράει ουσιαστικά στις θεολογικές του εκφράσεις. Η μελέτη των βιωμάτων και της θεολογικής-ηθικής έκ-

φρασης των Μειονοτήτων αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία σωστής περί αυτών εικόνας.

Τι άραγε μπορεί η Ορθοδοξία να προσφέρει στο μειονοτικό πρόβλημα της Βαλκανικής από την ανθρωπιστική σκοπιά; Εδώ ο χώρος είναι πολύ ευρύς. Ο Ορθόδοξος Ανθρωπισμός στηρίζεται σε ορισμένες αρχές που περιλαμβάνουν όλη την ανθρωπότητα: η «Εικόνα» του Θεού μέσα στον κάθε άνθρωπο, η πτώση του ανθρώπου ως πανανθρώπινη πνευματική κατάσταση, ο ερχομός του Θεού στον κόσμο ως ενσάρκωση του Θεού στον κάθε άνθρωπο, η ανάσταση του Χριστού ως ανάσταση του κάθε ανθρώπου, σε οικουμενικό επίπεδο. Όλοι γνωρίζουμε τις παρερμηνείες αυτού του χριστιανικού ανθρωπισμού μέσα στην ιστορία. Ευτυχώς για την Ορθοδοξία ότι δεν έχει το χειρότερο μερτικό στην ευθύνη αυτή. Σήμερα όμως οι συστηματικοί θεολόγοι μας, όπως άλλοτε οι Πατέρες έναντι του Ελληνισμού, τονίζουν ιδιαίτερα το ανθρωπιστικό στοιχείο στην καρδιά της Ορθοδοξίας. Παρόμοια ανθρωπιστικά-θεολογικά κινήματα έχουν, απ' όσο ξέρω, αναπτυχθεί όχι μόνο στη Σιχίτικη αλλά και στη Σουνίτικη πλευρά του Ισλαμισμού. Όπως όμως μέσα στις χριστιανικές Εκκλησίες υπάρχει ποικιλία προσεγγίσεων του Ισλάμ από πλευράς του «ανθρώπου ως άνθρωπου», το ίδιο συμβαίνει και από την ισλαμική πλευρά ως προς εμάς. Έχουν και αυτοί έντονα στο παρελθόν επηρεασθεί από την ελληνική φιλοσοφία. Δίκαια, βέβαια, διαμαρτύρονται οι αδελφοί μουσουλμάνοι, όταν τους απευθύνουμε λόγους προσέγγισης και συνεννόησης, ενώ τα έργα ημών των Δυτικών προς αυτούς υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι ό,τι αντίθετο προς τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου. Μεταξύ των χριστιανών, η Ορθοδοξία παρουσιάζεται σε κάποιο πλεονεκτικό επίπεδο, αφού, αν όχι στην πρόθεση, οπωσδήποτε όμως στην ιστορική πράξη, δεν έλαβε μέρος στην από τον 19ο κυρίως αιώνα αποικιοκρατική εκστρατεία εναντίον των ισλαμικών πληθυσμών στην Αφρική και την Ασία. Είναι, πάντως, απόλυτα δικαιολογημένη η επιφύλαξη και η απροθυμία που δείχνουν σήμερα οι αδελφοί μουσουλμάνοι για προσέγγιση και για διάλογο, με βάση μάλιστα τα δικαιώματα του ανθρώπου στις θρησκευτικές αλλά και τις σύγχρονες διατυπώσεις τους. Μας αφήνει δυστυχώς άφωνους ο ισχυρισμός τους πως δεν μπορούμε με το ένα χέρι να προσφέρουμε κλάδο ελαίας και με το άλλο χέρι να τους στερούμε βασικά δικαιώματά τους. Οι φόβοι τους αυτοί επιβεβαιώ-

θηκαν ακόμα τραγικότερα με την πρόσφατη σφαγή άμαχου πληθυσμού στην περιοχή του Περσικού Κόλπου, που ακολούθησε η ανθρωπιστική δήθεν βοήθεια για τους Κούρδους! Ούτε η Ορθοδοξία ούτε οποιαδήποτε άλλη χριστιανική Εκκλησία μπορεί να ανοίξει αποδοτικό διάλογο προς το Ισλάμ, αν δεν αποδείξει έμπρακτα πως εμείς οι χριστιανοί είμαστε όχι μόνο ξένοι αλλά και δεδηλωμένοι εχθροί προς οποιαδήποτε καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μουσουλμάνων αδελφών μας οπουδήποτε. Κι αυτό γιατί είμαστε πρώτα από όλα χριστιανοί. Βέβαια, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι επίτευγμα του ανθρώπου των νεώτερων χρόνων. Σήμερα όμως τόσο για τους χριστιανούς θεολόγους, προπαντός τους Ανατολικούς, όσο και για πολλούς έγκριτους μουσουλμάνους θεολόγους, τα ανθρώπινα δικαιώματα βρίσκουν την ουσιαστικότερη θεμελίωσή τους στη θεολογία περί της «εικόνας» του Θεού στον άνθρωπο.

Στα στοιχειώδη όμως ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρεται στη Βαλκανική περίπτωση π.χ. η αποδοχή ολόκληρης, εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας των μουσουλμανικών μειονοτήτων, όπως και της κάποιας ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας κάποιων ομάδων στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Σερβία. Η πείρα, νομίζω, αποδειξε πως η σχετική, δηλαδή η όχι πλήρης θρησκευτική ελευθερία, και η αστεία παραγνώριση της εθνικής τους προέλευσης, απέτυχε παταγωδώς και κατέληξε στην Ελλάδα, κατά τη γνώμη μου πάντοτε, στα αντίθετα από τα επιδιωχθέντα, στο ότι δηλαδή οι μουσουλμάνοι δεν αφομοιώθηκαν στην ελληνική κοινωνία, κάτι που έδωσε την ευχέρεια στην Τουρκία να εκμεταλλευτεί την τουρκική καταγωγή πολλών εξ αυτών και το μουσουλμανικό θρησκευτικό τους αίσθημα. Σήμερα αποτελεί ευρωπαϊκή και ιδιαίτερα Βαλκανική απαίτηση η διατήρηση της υφιστάμενης σταθερότητας των Βαλκανικών κρατών με τα υπάρχοντα σύνορα με κοινωνική αφομοίωση των μειονοτήτων δια της αναγνώρισης στην πληρότητά τους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Φαίνεται πως ήλθε η ώρα της αλήθειας ως προς το θέμα αυτό. Ανήκουν φαίνεται στο παρελθόν τα μεγάλα λόγια που περιέχουν τα Συντάγματα των χωρών μας για τα δικαιώματα των μειονοτήτων — δικαιώματα που εν συνεχεία στην εφαρμογή και στην πράξη φαλκιδεύουν οι διάφορες κρατικές γραφειοκρατίες. Εγκαταλείπονται, όπως φαίνεται, οι μέχρι τώρα βραδείς ρυθμοί της αναγνώρισης: από ορισμένες μάλιστα κυβερνήσεις εισάγονται νομοθετικές ρυθμί-

σεις «μονομερώς», άσχετα δηλαδή από το τι θα κάνει η άλλη πλευρά. Εδώ ισχύει ο λόγος του Ιησού: «εάν μη περισσεύση υμών η δικαιοσύνη πλείον των γραμματέων και Φαρισαίων, ου μη εισέλθητε εις την βασιλείαν των ουρανών» (Ματθ. 5, 20). Η Ορθόδοξη Εκκλησία με τη σωστή προσέγγισή της στο θέμα από τη μια πλευρά και η θρησκευτική ηγεσία του Ισλάμ από την άλλη, μπορούν υπό τις κρατούσες σήμερα συνθήκες να προσφέρουν στους λαούς μας την εγγύηση λαϊκής βάσης, την πνευματική συναίνεση που είναι απαραίτητη στις περιπτώσεις αυτές, μετά οποιεσδήποτε σωστές διευθετήσεις στον οικονομικό και τον κοινωνικό χώρο.

Πρέπει η Ορθόδοξη Εκκλησία να βοηθήσει τους λαούς της Βαλκανικής όπως οι άλλες χριστιανικές Εκκλησίες σίγουρα θα βοηθήσουν άλλες χώρες, ιδίως αυτές της Κεντρίας Ευρώπης. Το υπ' αριθ. 1 πρόβλημα στην Ευρώπη ολόκληρη, από τον Ατλαντικό ως τα Ουράλια είναι κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή μας η οικονομική ανάπτυξη και το θέμα των εθνικών μειονοτήτων.

Η μη-κυβερνητική Διεθνής Επιτροπή για την Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Συνεργασία, με κέντρο τις Βρυξέλλες, καλεί, σύμφωνα με τη «Χάρτα των Παρισίων για μια Νέα Ευρώπη» (1990) με θέμα "L'Avenir des Nationalités dans la grande Europe" από τις 6 ως τις 8 του επόμενου μήνα. Έχει σταλεί πρόσκληση στην αντίστοιχη Ελληνική Επιτροπή, όπως και προς τη Βουλγαρική, συγκεκριμένα, όπως είδα, προς τον σεβαστό και αγαπητό φίλο Μητροπολίτη της Στάρα-Ζαγορά κύριο Παγκράτιο. Στο πρόγραμμα είναι, εκτός των άλλων, και η συζήτηση μοντέλων δι-εθνικών, τρι-εθνικών ή πολυπολιτισμικών καταστάσεων στην Ευρώπη και θα διαγραφούν, κάποτε, προοπτικές για τα επόμενα 20 χρόνια. Είναι ευχάριστο ότι αρκετοί εκπρόσωποι των Εκκλησιών θα μετάσχουν στο συνέδριο. Καλό θα ήταν τα πορίσματα αυτού του συνεδρίου να σταλούν σε όλες τις Ορθόδοξες Βαλκανικές Εκκλησίες.

Σχετικά με την από κοινού δραστηριότητα των Ορθοδόξων Βαλκανικών Εκκλησιών μπορούν να προταθούν με θέμα «Το μέλλον των μειονοτήτων στη Βαλκανική. Η Συμβολή της Εκκλησίας» τα εξής: 1. Να συνέλθουν αντιπρόσωποι των Ορθοδόξων Εκκλησιών των Βαλκανικών χωρών με πρωτοβουλία, ει δυνατό, του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Αν αυτό κωλύεται για κάποιο λόγο, να συγκληθεί από την Εκκλησία της Βουλγαρίας, για το Δεκέμβριο του

1991. 2. Να προσκληθεί οπωσδήποτε η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, υπό οιαδήποτε ιδιότητα, όχι μόνο γιατί αντιμετωπίζει πληθώρα τέτοιων προβλημάτων μειονοτικών αλλά και για την πείρα που ήδη έχει αποκτήσει περί αυτών. 3. Η Επιτροπή να συντάξει τον κατάλογο των θεμάτων, των εισηγητών, των ομάδων εργασίας καθώς και των συνέδρων που δεν χρειάζεται να υπερβαίνουν τους 20 ανθρώπους. 4. Οι προτάσεις να γίνουν προς τις Ιερές Συνόδους των Ορθόδοξων Εκκλησιών και δι' αυτών προς τις κυβερνήσεις και προς τη Διαβαλκανική Επιτροπή Συνεργασίας των κρατών μας. 5. Η περί ης πρόκειται Επιτροπή να θεωρηθεί ως Standing Committee, η οποία θα κρατάει ενήμερες τις διοικήσεις των Εκκλησιών για το εν λόγω θέμα. Η ίδια Επιτροπή θα διερευνήσει και θα διευθετήσει το ζήτημα της συνάντησης με θρησκευτικούς αντιπροσώπους της ισλαμικής πλευράς ώστε να ετοιμάσει κάποιες διεξόδους στα μπλοκαρισμένα ζητήματα. Όταν αρχίσουν να ανοίγουν κάποιες πόρτες, τότε η Επιτροπή θα κάνει συγκεκριμένες προτάσεις στα διοικητικά όργανα των επιμέρους Ορθόδοξων Εκκλησιών. 6. Η Επιτροπή επιβάλλεται να μελετήσει και να προτείνει στις Εκκλησίες τρόπους μετατροπής και προσφοράς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από το κηρυκτικό έργο της Ορθοδοξίας. Δεν αναφέρθηκα σε ομολογιακά ζητήματα στα Βαλκάνια, γιατί αυτά ήδη πολύ καλά χειρίζεται το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσω της «Επιτροπής Θεολογικού Διαλόγου της Ορθόδοξης με την Καθολική Εκκλησία», αλλά και με τη δημιουργία τοπικών Επιτροπών μικτών (Mixed Committees), όπου το Ουνιτικό ζήτημα π.χ., όπως στην Ουκρανία, πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις. Μέχρι στιγμής έχουμε κάποια συνεργασία μεταξύ Κωνσταντινούπολης, Μόσχας, και Ρώμης στα ζητήματα αυτά.

Ως τέκνα της Ορθόδοξης Εκκλησίας εκφράζουμε την επιθυμία και την ευχή η Ορθοδοξία να παρέμβει στο θέμα των μειονοτήτων έτσι ώστε να συντελέσει αποτελεσματικά στη συμφιλίωση των Βαλκανικών λαών.